

*Ірина Ровенчак,
вихователь групи продовженого дня
Уманської загальноосвітньої
школи I–III ступенів № 8*

**МОЛОДІЖНИЙ РУХ ЯК СЕРЕДОВИЩЕ
ФОРМУВАННЯ АКТИВНОЇ ГРОМАДСЬКОЇ
ПОЗИЦІЇ ПІДРОСТАЮЧОГО ПОКОЛІННЯ
(ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТОЛІТТЯ)**

Висвітлено деякі аспекти діяльності дитячих та молодіжних організацій у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст., визначено їх роль у формуванні активної громадської позиції підрастаючого покоління; окреслено основні періоди в історії розвитку українського молодіжного руху; виявлено форми учнівських та студентських об'єднань – гуртки, товариства, земляцтва, які проводили активну просвітницьку, громадсько-політичну, культурно-освітню, культурно-виховну роботу в суспільстві.

Ключові слова: *молодіжний рух, учнівська молодь, об'єднання, гуртки, організації, товариства, земляцтва, громадськість.*

Отражены некоторые аспекты деятельности детских и молодежных организаций во второй половине ХІХ – в начале ХХ ст. и определено их роль в формировании активной общественной позиции подрастающего поколения; очерчено основные периоды в истории развития украинского молодежного движения; названы формы ученических и студенческих объединений – кружки, общества, землячества, которые проводили активную просветительскую, общественно-политическую, культурно-образовательную, культурно-воспитательную деятельность в обществе.

Ключевые слова: *молодежное движение, ученическая молодежь, объединение, кружки, организации, общества, землячество, общественность.*

Some aspects of children's activity and youth organizations of the second half of the ХІХ century – the beginning of the ХХ century are enlightened, their role in formation of active public position of growing generation is defined; the main periods of Ukrainian youth movement development are traced; forms of pupil and student unions – societies, communities, colonies which conducted active educational, public and political, cultural and educational, cultural and instructional work in the society are revealed.

Key words: *youth movement, unions, societies, organisations, communities, colonies, publicity.*

Як відомо, одним з дієвих механізмів збагачення потреб підростаючої людини в спілкуванні, творчості, самоствердженні, саморозвитку й самовдосконаленні є органічний взаємозв'язок усіх аспектів виховання. Реалізації ідеї цього взаємозв'язку у вихованні молоді в Україні сприяє співпраця між школою, позашкільними закладами, дитячими та молодіжними організаціями. Об'єднання дітей і молоді в організації, групи за інтересами є важливим у вирішенні проблеми культурно-освітнього розвитку молодого покоління. У цьому контексті цікавим, на наш погляд, є друга половина XIX – початок XX ст., коли на тлі пошквалювання демократичних та соціально-політичних процесів, в Російській імперії активізується культурно-освітня діяльність молоді, яка генерувала нові ідеї, виступала каталізатором суспільних процесів. Вивчення історії молодіжного руху зазначеного періоду збагатить досвідом, позитивні аспекти та ідеї якого, сподіваємося, збагатять практику сучасних молодіжних рухів.

Джерела з історії дитячих та молодіжних організацій другої половини XIX – початку XX століття, у яких висвітлюється проблема культурно-освітнього розвитку молодіжних об'єднань, мають фрагментарний, певною мірою полемічний характер, у них нерідко домінує авторський суб'єктивізм.

Деякі аспекти культурно-освітньої діяльності молодіжних та дитячих організацій означеного періоду плідно досліджують такі сучасні українські вчені, як В. Молоткіна, А. Тарасов, В. Мокляк, А. Чортенко та ін. Питання молодіжного руху в другій половині XIX ст., щоправда переважно студентського, були предметом дослідження Н. Гончарової. Генезис і розвиток дитячих та молодіжних організацій розглядали О. Балдинюк, Н. Коляда, О. Лісовець та ін. Особливості становлення та розвитку студентського самоврядування в історії вітчизняної освіти стали предметом дослідження О. Кін.

Мета статті – висвітлити окремі аспекти діяльності дитячих та молодіжних організацій у другій половині XIX – на початку XX ст., які виникали під впливом суспільно-політичних зрушень, та визначити їх роль у формуванні активної громадянської позиції підростаючого покоління.

Основними напрямками роботи учнів і студентів у кінці XIX століття, з огляду на політичну, економічну і культурну ситуацію в країні була громадсько-політична та культурно-освітня діяльність. Частина студентів та учнів активно працювала в гуртках соціал-демократичного напрямку, налагоджувала зв'язки з робітниками, поширювала у їхньому середовищі передові ідеї. Інша, захопившись ідеями українського національного, політичного і культурного відродження, долучилася до боротьби за вільний розвиток національної української культури, науки й освіти [4, с. 4].

Молодіжний рух як вияв масової, організованої соціально-політичної активності молоді, спонукав до створення різноманітних форм учнівських

та студентських об'єднань – гуртків, товариств, земляцьких організацій тощо.

На різних історичних етапах розвитку суспільства молодіжний рух як особливий соціокультурний феномен накопичував унікальний досвід виховної роботи, що дістала відображення у документах, програмах, історико-педагогічних дослідженнях, навчальних посібниках, методичній літературі тощо [6, с. 73].

В історії українського молодіжного руху вчені виділяють такі чотири основні періоди:

– *перший* – період зародження українського молодіжного руху (з часу появи перших молодіжних об'єднань, які заявили про себе ще в кінці XVI століття і діяльність яких пов'язана з так званими церковними братствами, і до кінця XIX століття, коли активно діяли гуртки, громади української молоді, студентські земляцтва);

– *другий* (початок XX століття – середина 20-х років) – це період становлення і масового розвитку різноманітних громадських структур українського молодіжного руху, зародження молодіжної преси, поява перших законодавчих актів, що стосувалися проблем молодіжного руху загалом тих країн, до складу яких входили українські землі;

– *третій* (з середини 20-х років до середини 80-х XX століття) – період наявності в молодіжному русі лише двох організацій – комсомольської та піонерської, які виконували у молодіжному середовищі роль громадської молодіжної організації, своєрідні філії комуністичної партії, що були провідниками її ідей у дитячому та молодіжному середовищі;

– *четвертий* (з середини 80-х років і до сьогодення) – період відродження українського молодіжного руху на сучасному етапі, коли, з одного боку, відбувається розбудова української держави, а з другого, існує складна політична, економічна, соціальна ситуація в країні, яка і визначає напрями та форми діяльності молодіжних і дитячих рухів [1, с. 23].

Масовий громадський рух на території сучасної України почав активно розвиватися лише у XIX ст. Із 40-х років XIX ст. до 1917 року було створено понад 2,5 тисячі громадських об'єднань, серед них дитячі та молодіжні [7].

Найбільш поширеною формою роботи, яку здійснювала молодь у другій половині XIX ст., було просвітництво. Об'єднані в гуртки освічені молоді люди проводили просвітницьку та культурно-виховну роботу. Вони читали твори Т. Шевченка й інших українських письменників, ставили українські п'єси, об'єднавшись в хори, співали народні пісні, вивчали історію України, тобто цілеспрямовано пропагували національну ідею. Особливо численними та активними були молодіжні гуртки в Києві, Полтаві, Лубнах, Чернігові, Харкові, Глухові, Миргороді, Лохвиці,

Прилуках та інших містах.

Слід зазначити, що молодіжні об'єднання виникали стихійно, діяли, як правило, підпільно, за власною програмою [9, с. 172].

Студентські організації в університетах України виникли ще в першій половині XIX ст., однак в цей період їх діяльність не набула масового та більш менш структурованого характеру. Інтенсивне виникнення об'єднань університетської молоді відбувається починаючи з 50-х років XIX ст. Певною мірою це було пов'язано зі збільшенням кількості різночинців у вищих навчальних закладах, адже значна частина студентських організацій, що з'явилися в цей період, мала соціально-економічний характер. Спектр студентських об'єднань був надзвичайно широким та охоплював усі сфери життя та діяльності університетської молоді – соціально-економічну, наукову, культурну, національну, релігійну, політичну тощо [11].

Починаючи з 50–60-х років XIX ст., у студентському середовищі з'являються гуртки самоосвіти, основним напрямком діяльності яких було ознайомлення студентів із західною і російською прогресивною літературою, з найбільш популярними та цікавими літературними творами, критичними статтями. Діяльність цих гуртків стала частиною руху за самоосвіту, який виник внаслідок перетворень, що відбувалися в Російській імперії. Гуртки являли собою невеликі товариські організації, точну кількість яких в різні періоди встановити практично неможливо. Участь в цих організаціях сприяла становленню особистості студентів та формуванню їх суспільних, літературних та наукових поглядів [11].

Важливий внесок в культурно-освітній розвиток суспільства зробив створений 1888 року в Києві з ініціативи Л. Українки та її брата М. Косача молодіжний гурток «Плеяда». Учасники гуртка обговорювали питання розвитку української літератури, організовували літературні вечори, перекладали українською мовою твори зарубіжних письменників [10, с. 274].

Наприкінці XIX ст. студентська молодь зосереджує свою увагу на створенні власне молодіжних організацій. У досліджуваний період серед угруповань нового покоління інтелігенції переважали об'єднання культурницького спрямування. У більшості вищих навчальних закладів виникають земляцтва – гуртки української молоді, створені за територіальною ознакою, тобто бралася до уваги місце походження студентства чи завершення ним середньої освіти. Враховуючи цю істотну ознаку, земляцькі організації поділялися на три основні групи:

1) територіальні земляцтва, що склалися зі студентів певного міста, губернії чи області, які навчалися у вищих навчальних закладах;

2) територіально-академічні земляцтва, що об'єднували мешканців певної території, які навчалися в усіх вищих навчальних закладах певного університетського центру;

3) вузькоакадемічні земляцтва, до яких належали особи, об'єднані не тільки рідним містом, але й навчанням в одному вищому навчальному закладі [4, с. 41].

Земляцтва надавали матеріальну допомогу малозабезпеченим студентам, відкривали дешеві їдальні, створювали студентські гуртожитки, брали участь в облаштуванні бібліотек та читалень тощо. На базі земляцьких організацій виникли студентські гуртки, члени яких обговорювали навчальні, мистецькі, політичні та багато інших питань. Метою освітніх гуртків було вивчення предметів, не передбачених державною програмою, розвиток національної свідомості, підготовка студентів до громадської праці. Спрямовуючи свої зусилля на самоосвіту та підвищення рівня самосвідомості, гуртківці організовували підпільні каси для придбання нелегальної літератури, засновували бібліотеки, влаштовували концерти й театральні вистави, агітували студентів підтримувати сходками солідарності виступи в інших вищих навчальних закладах [4, с. 45].

У членів земляцтв формувалися почуття солідарності, відповідальності, прагнення бути корисним своєму народу. У кожному такому товаристві діяв неписаний кодекс честі, який передбачав пріоритет громадських інтересів над особистими, та строгий товариський суд. Через земляцтва встановлювалися неформальні зв'язки між провінційною та столичною інтелігенцією, у провінцію потрапляли новинки громадсько-політичної та наукової літератури [8, с. 119].

Досить чіткого організаційного оформлення набула у цей період діяльність кас взаємодопомоги студентів України. Каси взаємодопомоги могли являти собою як окремі організації, так і входити до складу інших об'єднань їх підрозділи. Взаємодопомога була розрахована переважно на невелике коло студентів, об'єднаних за певною ознакою (національність, факультет тощо). Діяльність кас взаємодопомоги часто була позначена неузгодженістю. На початку ХХ ст. мали місце марні спроби створення організації взаємодопомоги, яка охоплювала б широке коло університетської молоді [11].

Учнівський рух був тісно пов'язаний з радикально налаштованою частиною студентства. Повертаючись на канікули додому, студенти створювали учнівські гуртки в гімназіях, реальних училищах, семінаріях і технічних школах. Вихованці середніх навчальних закладів часто відвідували студентські сходки та мітинги, долучалися до просвітницької діяльності.

Активізація учнівського руху, розповсюдження серед учнівської молоді нелегальної літератури, тенденція до об'єднання зусиль учнів та студентів викликали відповідну урядову реакцію. Царська адміністрація намагалася взяти під контроль формування світогляду учнівської молоді. Натомість в учнівському середовищі виникають гуртки, які займаються

самоосвітою та пропагандистською діяльністю. Розуміючи, що розрізнені гуртки занадто слабкі для протистояння владі, учнівська молодь прагнула до об'єднання в загальну учнівську організацію.

Наукові джерела, документи і архіви свідчать, що учнівська та студентська молодь активно займалася культурно-освітньою, пропагандистською роботою серед усіх верств населення, активно долучалася до різного роду громадських рухів.

Отже, в кінці XIX – на початку XX століття на території України діяла значна кількість учнівських та студентських осередків – гуртки, товариства, земляцтва, – які проводили активну просвітницьку, громадсько-політичну, культурно-освітню, культурно-виховну діяльність. Вони організовували концерти, вистави, благодійні акції та різноманітні просвітницькі заходи; створювали бібліотеки та читальні тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Балдинюк О. Д. Теорія і методика роботи з дитячими та молодіжними організаціями України / О. Д. Балдинюк. – Умань : РВЦ «Софія», 2010. – 192 с.
2. Гермайзе О. Ю. Нариси з історії революційного руху на Україні / О. Ю. Гермайзе. – Т. 1. Революційна Українська Партія (РУП). – К. : Книгоспілка, 1926. – 389 с.
3. Гермайзе О. Ю. Матеріали до історії українського руху за світової війни / О. Ю. Гермайзе // Український археографічний збірник. – К. : Книгоспілка, 1926. – Т. 1. – 468 с.
4. Гончарова Н. О. Земляцькі організації вузівської молоді на Наддніпрянщині наприкінці XIX – на початку XX ст. / Н. О. Гончарова // Матеріали V Буковинської міжнародної історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 130-річчю заснування Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича, 29 вересня 2005 р., Чернівці. – Ч. 1. Історія України. Краєзнавство. – Чернівці : Книги – ХХІ, 2005. – С. 112–116.
5. Кін О. М. Передумови розвитку ідей студентського самоврядування в історії вітчизняної освіти / О. М. Кін // Вісник СевНТУ : зб. наук. праць – Севастополь, 2011. – Вип. 124. – С. 192–197.
6. Коляда Н. М. Дитячий рух як середовище соціального виховання: від минулого до сучасності [Електронний ресурс] / Н. М. Коляда. – Режим доступу : www.nbu.gov.ua/.../N131p072-078.pdf
7. Лісовець О. В. Теорія і методика роботи з дитячими та молодіжними організаціями України : навч. посіб. / Лісовець О. В. – К. : ВЦ «Академія», 2011. – 256 с.
8. Мокляк В. Земляцтва як одна із форм студентського самоврядування університетів України (друга половина XIX ст.) [Електронний ресурс] / В. Мокляк // Педагогічні науки : зб. наук. праць : Полтавський

- національний педагогічний університет ім. В. Г. Короленка. – Полтава, 2012. – Вип. 1(54). Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/pena/2012_1/Moklya.pdf
9. Молоткіна В. М. Соціально-педагогічна діяльність молодіжних об'єднань в Україні кінця XIX – початку XX століття в контексті становлення української національної ідеї / В. М. Молоткіна // Наукові записки з української історії: зб. наук. ст.: Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет ім. Г. С. Сковороди: кафедра історії і культури України. – Переяслав-Хмельницький, 2004. – Вип. 21. – С. 170–175.
  10. Плеяда: енциклопедія історії України. – К. : Наукова думка, 2011. – Том 8. – 520 с.
  11. Посохов С. І. Студентські організації університетів України другої половини XIX – початку XX ст.: загальна характеристика джерел / С. І. Посохов, М. В. Григор'єва // Південний архів: Іст. науки. – Херсон, 2007. – С. 186–191.
  12. Тарасов А. В. Учнівська молодь Півдня України в українському національному русі (1870–1880 рр.) / А. В. Тарасов // Мандрівець. – 2011. – № 1. – С. 25–27.
  13. Чмир С. Г. Одеська громада в українському національному русі (кінець XIX – початок XX ст.) / С. Г. Чмир // Південна Україна XX століття. Записки науково-дослідної лабораторії історії Південної України. – Запоріжжя : ЗДУ, 1998. – С. 107–114.
  14. Чортенко А. М. Політизація студентства Наддніпрянської України наприкінці XIX ст. (причини, суть, наслідки) / А. М. Чортенко // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. – Луганськ, 2010. – № 19. – С. 230–238.